

УДК: 37(477.84)

Даюк Ж.Ю. – ст. викладач РДГУ

До історії створення Кременецького ліцею

Питання становлення і розвитку ліцейної освіти в Україні не є новим у науковій тематиці. Серед основних дослідників можна назвати відомих філософів, істориків: П.Батюшкова, М.Володимирського-Будакова, М.Гербеля, М.Василенка та ін. Дані автори підкреслювали необхідність ліцейної освіти. Утім, через історичні обставини ліцеї були вилучені з освітньо-педагогічної діяльності в нашій країні. І сьогодні, коли створені сприятливі умови для існування і розвитку ліцеїв, показовим і повчальним за формою і змістом є історичні етапи подібного типу закладу у Кременці.

Тодішній статус ліцеїв зумовлювався поєднанням рис середньої та вищої школи, наближенням змісту освіти до університетського рівня, орієнтацію на вирішення гуманізації навчання та його науково-методичного забезпечення, пріоритетністю науково-дослідної роботи ліцеїстів, наявністю необхідних умов для розвитку їх творчих здібностей, а отже спрямованістю на підготовку інтелектуальної еліти суспільства. Тому особливістю цього часу слід вважати, що саме ліцеї виявилися основою формування класичної освіти в Україні. На базі Кременецького ліцею засновано згодом Київський університет Св.Володимира (1834 р.), а Рішельєвський ліцей слугував підґрунтям для відкриття Одеського (Новоросійського) університету (1865 р.).

Історія становлення та розвитку цього закладу не вперше досліджується в Україні. Дану проблему вивчали С.Коляденко, Г.Черняхівський, Е.Колесник, М.Гетьманчук, П.Ткачук, А.Холмський, М.Василенко та ін. Увагу Кременецькому ліцею приділяють і польські дослідники – S.Jedynak, L.Calior, K.V. Riwonski, E.Kula тощо.

Предметом нашої розвідки є обставини заснування Волинської гімназії.

Кременець здавна вирізнявся своїми освітньо-педагогічними традиціями і був значним осередком польського шкільництва на західноукраїнських землях. Під час проведення на початку XIX століття російським імператором Олександром I реформи освіти, тут були наявні всі передумови для відкриття навчального закладу нового типу, а прообразом затвердженої ним нової системи адміністративного управління шкільництвом, стала польська система навчання.

Створення різних міністерств і відомств, зокрема й Міністерства освіти, було першим кроком у шкільній політиці Олександра I. У 1803 році з'явився документ під назвою „Попередні правила народної освіти”, що відобразив принципи організації системи освіти Росії, котра формально призначалася для дітей та молоді усіх станів. За цим документом міністр очолював Головне Управління школами, до якого входили 6 попечителів шкільних округ, що водночас були й кураторами університетів. Вони здійснювали управління школами у своїх округах, що включали навчальні заклади кількох губерній.

Наступним кроком розбудови законодавчої бази тогочасного шкільництва стала поява в 1804 році 2-х документів: „Устава університетов Російской империи” та „Устава учебных заведений, подведомых университету”, що узагальнили адміністративно-педагогічну роботу, проведену освітніми діячами й установами щодо визначення принципів освітньої політики, форм, методів, засобів та змісту навчально-виховного процесу, а також обов'язків керівників і вчителів шкіл усіх типів [6; 200].

Завдяки впливу на Олександра I міністра закордонних справ князя А.Чарторийського виникає ситуація, сприятлива для відродження і розбудови польського шкільництва в Російській імперії. Важливим у цьому ракурсі стало призначення 1803 року А.Чарторийського куратором Віленської навчальної округи, до складу якої входили Волинська, Подільська, Київська, Віленська та Могилівська губернії. Реалізацію своїх планів на теренах перших трьох (українських) губерніях він доручив Тадеушу Чацькому, який користувався авторитетом серед місцевої польської шляхти і добився призначення його на посаду візитатора (шкільного інспектора) цих земель [8; 60].

Як високоосвічена людина, Т.Чацький намагався покращити загальний рівень освіти, розширити й зміцнити мережу шкіл та інших навчальних закладів краю. За допомогою він звернувся до одного з видатних діячів того часу Гуго Коллонтая, творця Польської конституції, який мешкав тоді на Волині.

Оскільки зі шкіл неможливо було усунути ченців та єзуїтів через відсутність світських вчителів, то не можливо позбутися й впливу чернецтва католицької церкви. Г.Коллонтай створив та реалізував

концепцію організаційної незалежності Комісії Освіти від потужного апарату духовенства і реакційних кіл. В автономній організації шкільних закладів вирішальну роль мала відіграти Головна Краківська Школа, тому шість років (1777-1783 рр.) Г.Коллонтай присвятив реформі Краківської академії, суть якої полягала в боротьбі за створення світського університету. Він добирав кваліфіковані кадри, піклувався про фахівців для вищої школи і народного господарства, через те в 1782 році його й призначили ректором Краківської академії.

За участь у повстанні під проводом Т.Костюшка в 1894 році Г.Коллонтай був заарештований австрійською владою. Після 8 років ув'язнення його звільнили і, вийшовши на волю, він, хворий тілом, але міцний духом, оселився на Волині, де своїми знаннями і багаторічним досвідом допомагав Т.Чацькому.

Насамперед потрібно було заснувати якомога більше прихідських шкіл, збільшити утримання повітових училищ, знайти здібних вчителів, обновити і привести до системи зміст освіти та методи викладання, забезпечити заробітною платою духовних наставників, полегшити можливість здобуття освіти для незаможних верств, відновити училища для виховання жінок і організувати в краї таке училище, в якому місцеві жителі могли б здобувати вищу освіту таким чином, щоб постійне вдосконалення їх відбувалось на очах батьків та польської громади краю, в якому вони народились, вирости і на користь якого себе призначали.

Вивчивши стан освіти на Поділлі, Волині та інших землях України Т.Чацький помітив занепад шкіл і деморалізацію молоді. На Волині було 529 тис. мешканців і лише 2300 учнів, тобто на 266 жителів один учень навчався. На Поділлі ситуація була ще гіршою, а на Київщині – катастрофічною – на 965 мешканців один учень отримував освіту. Тому у Т.Чацького виникає ідея створення чогось більш досконалого, ніж губернська гімназія – закладу, який з часом можна було б перетворити на університет.

Після докладних обговорень із Г.Коллонтаєм було ухвалено такий варіант організації шкільництва на доручених Т.Чацькому територіях:

1. Заснувати гімназію університетського типу;
2. У великих містах (Новгород-Волинському, Любарі, Овручі та ін.) створити повітові школи з восьмирічним терміном навчання і програмами, близькими до гімназійних;
3. У невеликих містах і містечках відкрити початкові школи.

Головну увагу реформатори приділяли створенню вищого навчального закладу, що мав бути центральною школою для губернії. Закономірно постало питання про місце його перебування.

Майже одночасно з утворенням у Росії міністерства народної освіти, вийшов царський указ про відкриття в майбутньому у Києві університету. Проти заснування ВНЗ у Києві виступив один із членів „Комісії про училища” князь А.Чарторийський – нащадок старовинного польського роду, який колись претендував на королівський трон імператора Олександра I і доклав усіх зусиль щоб відновити могутність Польщі. Одним із засобів досягнення цієї мети А.Чарторийський вважав колонізацію Правобережної України та Білорусії, адміністративну їх єдність хоча б в галузі освіти. Ось чому він прагнув створити на цих землях, що відійшли до Росії після поділів Польщі, єдину навчальну округу на чолі з Віленським університетом. Під контроль університету підлягли всі навчальні заклади округу. Київ і Київська губернія поряд з іншими губерніями Правобережної України, Білорусії були включені до складу Віленського навчального округу. Т.Чацький, виконуючи обов'язки інспектора цих земель, теж був проти заснування в Києві університету.

Відомий польський дослідник Марія Данилевич-Зелінська подає інформацію про те, як саме і чому була вибрана місцевість Кременця. Виявляється, Т.Чацький пропонував розмістити новий заклад у Дубенському замку. Проти такого задуму виступив Г.Коллонтай, який доводив, що „...Дубно є надто неспокійне і гамірне місто, розташоване на території щорічних великих ярмарків”. Другу кандидатуру – Луцьк було відхилено з огляду на присутність там російського військового гарнізону, сусідство з яким для нової польської школи було небажане. Російські урядові кола намагалися нав'язати місто Житомир, тодішній центр Волинського воєводства. Та Т.Чацький не хотів розміщувати свій заклад у адміністративному й торговому місті, атмосфера якого б не сприяла науці. Але, звичайно, головним аргументом відмови Т.Чацького було те, що Житомир являв собою волинське місто, найбільш віддалене від польських етнічних земель, а також вкрай незадовільний стан шляхів сполучення. В той же час Г.Коллонтай майже одразу висунув на цю роль Кременець. Свій вибір аргументував тим, що місто лежить на узбіччі, майже в центрі губернії і, що особливо важливо, поблизу австрійського „округу

Тернопільського”, що могло б наближати сюди позбавленню добрих національних шкіл „закордонну” польську молодь. Виключно пристосованими до шкільних умов виявились місцеві поєзуїтські споруди. На користь Кременця була також мала ймовірність його перетворення в російський адміністративний чи гарнізонний центр [8; 64].

Визначившись щодо міста, Т.Чацький і Г.Коллонтай розподілили між собою сфери майбутньої діяльності. Г.Коллонтай займався розробкою правил і планів навчального процесу. Маючи такого сильного теоретика, Чацький звертається до шляхти, а потім і духовенства за пожертвуваннями на освіту. На це звернення охоче відгукнулися меценати. І посипались гроші звідусіль, яких вистачило б на повне впорядкування школи. Коли Т.Чацький займався матеріальною стороною питання, об’їжджаючи Волинський край, Г.Коллонтай плідно працював над проектом шкільного статуту. І ось, коли проект було завершено, автор надсилає його князю А.Чарторийському й до Віленського університету з метою затвердження і видання статуту для Волинської гімназії. Труднощі, що виникли в останній час і мали суб’єктивний характер, були усунені завдяки впливу і авторитету Т.Чацького у „світі”. Він домагається затвердження статуту і дозволу на відкриття закладу [1].

Восени 1803 року відбулась у Кременці конференція, присвячена відкриттю гімназії, на яку покладались величезні надії. Вона повинна була служити вищим освітнім центром навчальних закладів волинської землі, забезпечити край необхідними спеціалістами: учителями різноманітного профілю, лікарями, інженерами. І за короткий час досягає всесвітньої популярності, стає відомою у західно-руському краї, в Австрійській і Пруській Польщі.

Особливо важливим завданням для Т.Чацького і Г.Коллонтая був підбір педагогічних кадрів. На викладацькі посади запросили професорів і випускників Краківської академії, Віленського університету, а також членів Товариства приятелів науки з Варшави. Творці ліцею розуміли, що майбутнє нового закладу визначатиметься якісним рівнем викладацького складу. І треба сказати, що цей склад ліцею завжди був багатий на видатні особистості.

За проектом гімназія складалася з двох відділів: нижнього (з 4-х класів по одному року навчання) і вищого (із трьох курсів по два роки в кожному). На таку подію, як відкриття у Кременці гімназії, відгукнулися передові люди з усіх куточків Волині і за її меж. Закордонні письменники надіслали майбутній гімназії свої кращі роботи. Для гімназійної бібліотеки сам Т.Чацький придбав книги короля Станіслава-Августа (16 томів) після його смерті. Важливі інкунабули отримав фундатор гімназії від княгині Теофілії Сапегі з бібліотеки і архіву її батька князя Яблоновського. Тут був і військовий книжковий відділ, що складався з пожертв російських генералів Кутузова і Дерфедена.

Г.Коллонтай подарував для нового закладу мінералогічний кабінет. Фізичний кабінет був подарований Станіславом Замойським, нумізматичний кабінет, що складався з 17906 монет і медалей, а в ботанічному саду, організованому англійцем Д.Міклером і німцями К.Зейдліцем і Й.Бессером (вчені садоводи), було 12 тис. рідкісних рослин, з яких 6 тис. пожертвувала мати імператора Олександра І. Навчальний заклад мав власну обсерваторію, хімічні лабораторії, школи землемірів, садівників, семінарію для сільських вчителів.

Зрозуміло, що на таку освітньо-виховну інституцію, що устроєм і змістом навчання відрізнялася від стандартних урядових шкіл, потрібні були величезні кошти. Державної дотації не вистачало. Тому співзасновники розподілили між собою обов’язки таким чином: Г.Коллонтай зайнявся докладною розробкою навчального плану та змісту освіти Волинської гімназії, а Т.Чацький – збиранням грошей. Г.Коллонтай вникав у найдрібніші питання роботи, навіть адміністративні, даючи вказівки щодо перебудови та обладнання будівель, закладання бібліотеки, кабінетів. У листах Т.Чацького до Г.Коллонтая знаходимо щоразу нові прохання дати ту чи іншу пораду, що останній неодмінно виконував [7; 111].

Характеризуючи особистості засновників Волинської гімназії, П.Хмельовський, зокрема, зазначав, що Т.Чацький був людиною надзвичайно нетерплячою, з бурхливою уявою, в якій блискавично з’являлись різні ідеї, проте поява більшої кількості з них зумовлена тією інформацією, котру надавав йому Г.Коллонтай. Останній, навпаки, був людиною виваженою, послідовною, цілеспрямованою і скрупульозною, котра завжди доводила розпочату справу до логічного кінця.

Як зауважує Е.Кіра, Т.Чацький подав Г.Коллонтаю власний проект гімназії та виклав свої міркування щодо її організації. Проте вони були надто загальними для практичної реалізації [5]. Тому

всю роботу в цій галузі зосередив у своїх руках Г.Коллонтай, який і забезпечив гімназію кваліфікованими професорськими кадрами [7; 110].

С.Міхальський зазначає, що саме завдяки старанням і енергії Г.Коллонтая „створені нові кафедри та заклади”, без яких університет не відповідав би вимогам часу, а саме: астрономічна обсерваторія, ботанічний сад, фізичний та хімічний кабінети, медична кімната – тобто інституції, якими не кожен європейський університет міг похвалитися.

Ю.Понетовський в одній із своїх праць заявив, що роль цих діячів у створенні закладу однаково важлива і рівнозначна [7; 3], тому є всі підстави оцінювати внесок Г.Коллонтая не як соратника „справи Т.Чацького”, а як рівноправного творця і співзасновника Кременецького ліцею.

Г.Коллонтай, як і Т.Чацький, доклав чимало зусиль для того, щоб створити один із найвизначніших осередків науки й освіти, які діяли на наших землях у позаминулому столітті. Кременецька дослідниця міжвоєнного часу І.Войтеківна писала: „Ліцей опосередковував у собі ціле життя кременецьке, був сонцем польської культури, яке сяяло на Волинь, Поділля, – навіть Україну” [8; 190].

З набуттям досвіду організаційно-педагогічної діяльності Т.Чацький поступово звільняється з-під впливу Г.Коллонтая, втрачає до нього довіру, звертається за порадами до інших людей, часто чинить усупереч задумам свого порадника, починає приховувати свої справжні наміри щодо гімназії, переживати, коли гімназійні професори звертаються за порадою саме до Г.Коллонтая. Проте останній не ставився вороже до свого колеги, хоча важко переживав цю ситуацію. Він віддавав йому належне, як людині непересічній, а до Кременецького ліцею відчував велику приязнь. Г.Коллонтай в цей період не полишає і наукової роботи, редагує окремі матеріали Т.Чацького. Проте відносини налагодити не вдалося. Г.Коллонтай, реагуючи на позицію Т.Чацького, відсунувся від усього, дивлячись із жалем на наслідки, які передбачав.

У переддень відкриття кременецької гімназії Т.Чацький надіслав листа Г.Коллонтаю, в якому писав: „Я насмілюся просити ясновельможного пана порад, які давалися мені розумно і тактовно. Давала мені їх людина, котра відчувала велич справи, її мету і котра хотіла прислужитися своєму краю і підтримала мою недосвідченість. Те щире визнання хай служить свідоцтвом моєї вдячності...”

Т.Чацький мав надію перетворити ліцей в університет, створити при ньому кадетський корпус та інші заклади. Але смерть перервала його бурхливу діяльність.

Після смерті у 1813 році Т.Чацького, а рік перед тим – і Г.Коллонтая, у закладі намітилася криза. Справжнім оборонцем закладу у цей час був князь А.Чарторийський. Він вирішує продовжити справу Т.Чацького і добитися відкриття у Кременці „вищої школи.” Саме з його ініціативи Олександр І імператорським указом від 18 січня 1818 року затвердив реорганізацію Волинської гімназії в ліцей. Отримання Кременецьким закладом офіційного статусу ліцею А.Чарторийський розумів як проміжний етап його висхідного розвитку за схемою: вища гімназія – ліцей – університет [5; 6].

Тож Г.Коллонтай, як і Т.Чацький, доклали багато зусиль для того, щоб створити один із найвизначніших осередків науки і культури, що діяли на наших землях у позаминулому столітті. Вони є безпосередніми творцями Кременецького ліцею – навчального закладу, який у 1805 році юридично дістав статус вищої гімназії, але фактично відповідав рівню університету.

Кременецький ліцей першої третини ХІХ століття є, поза всяким сумнівом, витвором польської культури, а Г.Коллонтай і Т.Чацький її представниками. Проте нам потрібно навчитися адекватно визнавати заслуги тих, хто жив і творив на етнічних землях, не зважаючи на їх культурно-національну приналежність, особливо, якщо результати їх праці мали позитивний вплив на розвиток вітчизняної культури. Можливо саме з цього розпочнемо шлях до остаточного утвердження себе як цивілізованої європейської нації.

Джерельні приписи

1. **Кравчук Л.** Ліцей. Короткий нарис з історії виникнення і розвитку в біографіях його випускників / Л.Кравчук, С.Медведєв // Діалог. – 1992. – № 84.
2. **Там само.**
3. **Чуйко С.** Ліцеї України (ХІХ-ХХ ст.) / С.Чуйко. – Тернопіль, 1986. – 140 с.
4. **Чернихівський Г.** Крем'яччина. Історичне та літературне минуле / Г.Чернихівський. – Крем'янець, 1992. – 105 с.

5. *Cracki T.* Ostatni jetalni oswiecenia ziemi Wolynskiej // Dziennik Wilenski. – 1805. – № 2.
6. *Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (XVIII – первой половины XIX вв.)* / Отв. ред. М.Шабаяев. – М., 1973. – 605 с.
7. *Kipa E.* Ks. Augo Kolloataj. Lwow: Wydawnictwo Macieczy Polskiej, 1912. – 136 s.
8. *Danilewicz – Zielinska M.* Atenj Wolynskie. Dawne lyceum krzemienieckie (1805-1832) // Danilewicz – Zielinska V. Proby przywoleń Szkice literackie. – Warszawa, 1992. – 230 s.
9. *Poniatowski I.* Wplyw olawnege lizeum na zycie dzielnicy // Zycie lyceum Krzemienieckiego. – 1931. – № 7. – Cz. P.S. 3-17.
10. *Wojtekowna I.* Liryzm Krzevienca // Zycie Krzemienieckie. – 1936. – № 5. – S. 179-190.

Резюме

Аналізуються суспільно-політичні обставини формування Кременецького ліцею.

Ключові слова: Кременецький ліцей, Волинь, освіта.

Summary

The social and political circumstances of forming of Kremeneckogo of lyceum are analysed.

Key words: Kremeneckiy lyceum, Violin', education.